

Zeneoktatás távhangolásban

(Bevezetés) A nemzetközi szakirodalomban számos tanulmány foglalkozik a különböző művészeti ágak (zene, tánc, színház, vizuális művészet, médiaművészet) pozitív hatásával a gyermekek és serdülők szociális-érzelmi fejlődésére. A művészeti tevékenységek és a hozzájuk kapcsolódó tevékenységek, mint például a kórus-, zenekari próbák, hangszeres gyakorlás, egy színdarab próbája, egy kép, graffiti elkészítése magában foglalja a szociális-érzelmi komponenseket is. A közösségi élmény, az önkifejezés sajátos formája, a sikerélmény ígérete arra készíti a gyermekeket, hogy reflektáljanak az életükben zajló eseményekkel kapcsolatos érzésekről, beépítve vagy megjelenítve azokat egy művészeti tevékenység során.

A világvárvány miatt a korlátozó intézkedések amellet, hogy a gazdaságot jelentősen lefékeztek, az egyének, családok számára is kihívást jelentettek,¹ világszerte jelentős változásokat okozva az eddig megszokott életmódban. 2020. április 8-ától az UNESCO adatai szerint 188 országban függesztették fel az iskolákat, amely világszerte több mint 1,5 milliárd fiatalt érintett.² Az elmúlt időszak az oktatás történetében teljesen új lapot nyitott. Magyarországon 2020. március 16-tól a világvárvány miatt a 1102/2020. (III. 14.) Korm. határozat alapján az oktatás minden szintjén és színterén a nevelés-oktatás tantermen kívüli, digitális munkarendben került megszervezésre. A valós tér helyett a virtuális tér internetes platformjai váltak az oktatás színterévé.

A digitális oktatásra a szakirodalom használja az elektronikus tanulási környezetet, az IKT az oktatásban vagy az e-learning kifejezést is. Szűts Zoltán³ definíciója szerint a digitális pedagógia folyamatok és munkaformák egysége, amely IKT-eszközökre, adatbázisokra és digitális tartalmakra épül. Annak ellenére, hogy az IKT-eszközök használata egyre inkább teret nyer a köznevelésben, a művészeti képzés adott sajátosságai miatt kevésbé alkalmazkodott a 21. század kihívásaihoz.

Az online művészetoktatás gyakorlatának és hatásának vizsgálatához hozzátartozik, hogy pontosan ismerjük az azt megelőző helyzetet.

(Az általános iskolai tanulók kötelező tanórán kívüli zenei tevékenységének és a művészeti rendezvények fogyasztásának felmérése) A zenei tevékenység széleskörű spektrumot mutat. Egyaránt tartalmazza a zenei nevelésben több éve elkötelezetten részt vevő szóló hangszeres játékot, csoportos zenei tevékenységet, magában foglal az óvodai zenei foglalkozásoktól a professzionális képzésig, a felnőttoktatásig minden korosztályt. A művészeti nevelésben az extrakurrikulumnak még inkább kiemelt szerepe van, a pedagógus feladata nem az ismeret átadása, hanem az alkotás, a tapasztalás élményének megteremtése.⁴ Egy objektív helyzetkép kialakításának érdekében 2018 novemberében a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének támogatásával elindítottunk egy felmérést. A kutatócsoport tagjai arra fókuszáltak, hogy a gyermekeknek a kötelező oktatásban jelenlévő művészeti tárgyak mellett van-e, és ha igen, milyen lehetősége van tanórán kívüli iskolai és iskolán kívüli művészeti tevékenységekre, illetve hogy mennyire élnek ezekkel a lehetőségekkel. A kutatás öt dimenzióban vizsgálta a művészeti rendezvényeken való részvételt és az általános iskolás tanulók kulturális attitűdjére és izlésére ható tényezőket. Az adatok elemzését, a kiértékelést és konklúziót a *Művészeti körkép* című tanulmánykötet tartalmazza.

Jelen tanulmányunknak nem célja a kutatás teljes eredményének a bemutatása, csak az idevonatkozó adatok prezentálására vállalkozunk. Az empirikus elemzés alapját a DEXARTA-adatbázis tanulói mintája képezte (N=2089), amelyet az Észak-Alföld régió három megyéjében (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok) többlépcsős rétegzett valószínűségi mintavételi eljárással kiválasztott 10-10 általános iskola 4. és 6. osztályos tanulói alkottak. A mintavétel településtípus és fenntartó, valamint az alapfokú művészetoktatási intézmények száma szerint is reprezentatív.⁵ A kutatás során kialakított mérőeszköz 26 kérdésből álló online és papíralapú önkitöltős tanulói kérdőív volt.

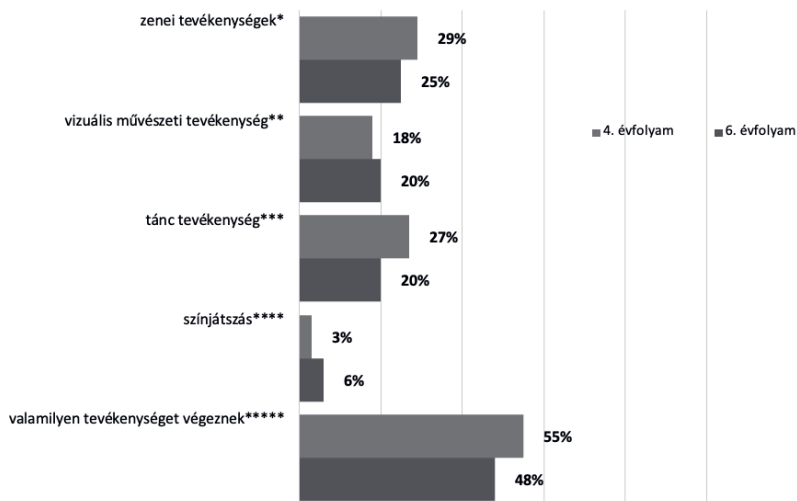
Megvizsgálva a művészeti tevékenységek eloszlását a tanulói adatbázisban megállapíthatjuk, hogy a tanórán kívüli művészeti tevékenységek közül legtöbben zenét tanulnak. Az eredmények szerint a gyermekek kevesebb mint egyharmada (27%) foglalkozik zenével, 23 százalékuk táncol, vizuális művészeti tevékenységgel pedig 19 százalék foglalkozik. A három leggyakoribb művészeti tevékenységet végzők aránya nem mutat nagy szórást, a színjátszással azonban csak a vizsgált tanulók 5 százaléka foglalkozik, ami valószínűleg azt is jelzi, hogy az iskola és a település művészeti kínálatában nem jelenik meg ez a lehetőség (1. táblázat).

	A tevékenységet végzők aránya	Hány éves kora óta? átlag
zenei tevékenységek (legalább egy)	27%	8.2
tánc tevékenység (legalább egy)	23%	7
vizuális művészeti tevékenység (legalább egy)	19%	8
színjátszás	5%	9.4

1. táblázat: A művészeti tevékenységek eloszlása

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis⁶

A művészeti tevékenységet végzők évfolyamonkénti arányát feltárva megállapíthatjuk, hogy a 4. osztályosok több mint fele (55%) részt vesz valamilyen tanórán kívüli művészeti foglalkozáson, míg ez a létszám a 6. osztályosoknál valamivel kevesebb, mint a vizsgált tanulók fele (48%). A zenei és tánc tevékenységeket végzőknél az életkor előrehaladtával ez a csökkenés figyelhető meg, míg a vizuális művészettel és a színjátszással elenyésző arányban többen foglalkoznak 6. osztályban, mint az alsóbb évfolyamon (1. ábra).

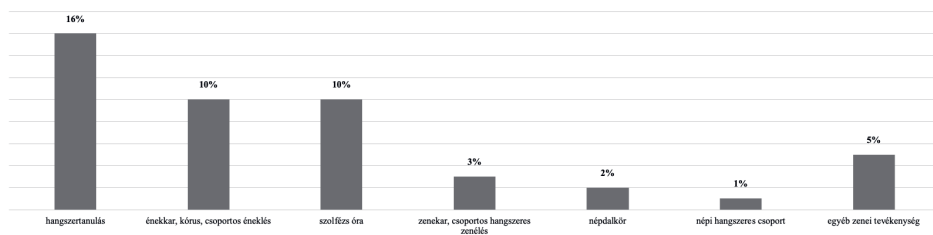

1. ábra: Különböző művészeti tevékenységet végzők évfolyamonkénti aránya

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis⁷

(* $Chi2=5,353$ Sig=0,021; ** $Chi2=1,043$ Sig=0,307; *** $Chi2=17,470$ Sig=0,000; **** $Chi2=9,193$ Sig=0,002; ***** $Chi2=10,823$ Sig=0,001)

A zenei tevékenységek arányát elemezve láthatjuk, hogy azoknak a tanulóknak, akik zenével foglalkoznak (27%, azaz 549 fő) 16 százalékuk tanul hangszerezen játszani, ez összesen 88 fő, ami a teljes minta 4,3 százaléka. Az eredményekből kitűnik, hogy csak 10 százalékuk (55 fő) jár szolfézsórára, ebből valószínűsíthető, hogy ők azok, akik a korábbi zeneiskolai rendszerben tanulnak, a többiek szakkör szinten tanulhatnak hangszerezen játszani. A zenével foglalkozó gyermekek 10 százaléka (55 fő) énekel kórusban, 3 százalék, azaz 16 fő játszik zenekarban, 11 fő énekel népdalkörben, 5 fő játszik népi hangszeres csoportban (2. ábra).

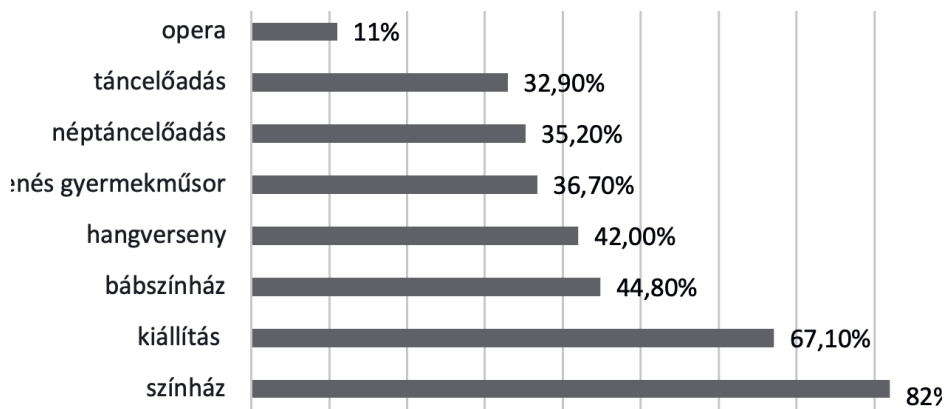

2. ábra: Zenei tevékenységek végzésének gyakorisága

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis⁸

A kulturális ízlés kialakulásában a kutatók elsősorban társadalmi összefüggéseket vizsgálnak, megállapítva, hogy az alacsony szocioökonómiai háttér hátrányosan befolyásolja a kulturális attitűd kialakulását.

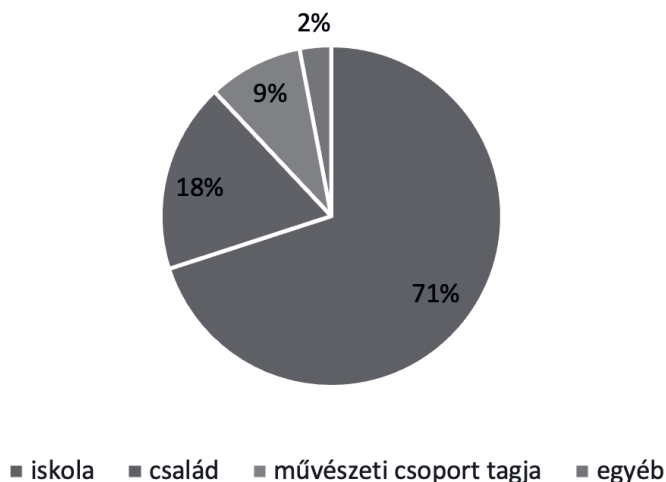
Bourdieu⁹ társadalmi kontextusban vizsgálta a stílus- és ízlésbeli különbségeket. Megállapítása szerint a családból hozott társadalmi tőke és a szocioökonómiai helyzet jelentősen befolyásolja az emberek kultúrához való viszonyát, az ízlésük kialakulását.¹⁰ Az immateriális tőke, a tőkekonverziós transzformáció folyamatában meghatározhatja a társadalmi pozíciót, így a megszerzett tudás, ismeret befolyásolja a társadalmi státuszt¹¹. A zene közösségépítő hatását az is biztosítja, hogy az emberek vonzódnak ahhoz, aki hasonló ízléssel rendelkezik.¹² A kortárs társadalmakban ez kiemelkedő jelentőséggel bír, hiszen különböző csoportokból is alkothatnak közösséget.¹³ A kulturális választás azonban az előzetes élményeknek és tapasztalatoknak az eredménye. Az inkorporált kulturális tőke egyéni megismerés, tanulás eredménye, nem adható tovább. Ezért kap kiemelkedő jelentőséget, hogy van-e lehetősége az egyénnek megismerni a művészi értékeket. Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy az Észak-Alföld régió vizsgált településein milyen gyakorisággal vesznek részt művészeti rendezvényeken és előző-nei hangversenyen a tanulók, valamint feltérképeztük, hogy élnek-e az operalátogatás lehetőségével (2. táblázat).

2. táblázat: Kulturális szintek látogatottságának százalékos aránya

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis¹⁴

A vizsgálat tárgyát képezte, hogy mekkora szerep hárul az iskolára a kulturális tőke gyarapításában. A válaszok alapján láthatjuk, hogy az iskola rendkívül fontos aktor a művészeti események közvetítésében (3. ábra).

3. ábra: Kivel vettek részt a tanulók hangversenyen

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis

Megvizsgálva, hogy a többi művészeti rendezvényen kivel voltak a tanulók, megállapíthatjuk, hogy általános iskolás korban a kulturális tőke gazdagításában, az ízlés kialakításában az iskola aktívan közreműködik (3. táblázat).

művészeti rendezvény	iskolával volt
bábszínház	84%
színház	82%
hangverseny	71%
opera	67%
zenés gyermekműsor	67%
népzenei koncert	62%
néptánc	60%
kiállítás	59%
tánc	47%

3. táblázat: Az iskola szerepe a tanulók részvételének a művészeti rendezvényeken

Forrás: DEXARTA, 2019, tanulói adatbázis

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a sikeres művészetközvetítésben rendkívül fontos szerepe van a pedagógusoknak, akik munkájuk mellett a szervezési feladatot is magukra vállalják. A pedagógusok ízlése meghatározó abban is, hogy melyik művészeti rendezvényt részesítik előnyben. A tanulók értő befogadása, a művészeti élmény megélése pedagógiai hatást involvál magába.

(Az online tér megjelenése az alapfokú zenei oktatásban) Az infokommunikációs technológia folyamatos fejlődése a 21. századra az élet minden területét jelentősen befolyásolta. Az IKT-eszközök bevonásának igénye az oktatásba nem új keletű. Az alsó- és középfokú oktatásban több nemzetközi és hazai nagy volumenű informatikai kezdeményezés és technológiai újítás történt, amely során szélessávú internettel és táblagépekkel látták el az osztályokat annak érdekében, hogy támogassák az oktatási és tanulási folyamatot. A digitális eszközök hozzáférhetővé tétele azonban nem hozza magával automatikusan az oktatás digitális átállását, a kortárs technológiák alkalmazása nem egyenlő a hatékonyabb tanúlással és az oktatási kontextust kialakításával. A kísérleti projekteknél résztvevő pedagógusok továbbképzése leginkább technológiai szempontokra épült, a tananyag átdolgozásához nem kaptak segítséget.¹⁵

A mindennapi életben megjelenő mobiltechnológia, a tabletek, a mobiltelefonok a konnektivitás és a kollaboráció új formáját jelentik, amely az oktatás számára is megújulási lehetőséget jelentenek.¹⁶ Az oktatási innováció, a folyamatos szoftverfejlesztés ellenére a zeneoktatás nem változott jelentősen az utóbbi évtizedekben. A digitális technológia más országokban kísérleti jelleggel megtalálható a közoktatás zenei tárgyaiban, de a klasszikus hangszeres oktatás ragaszkodott a tradíciókhoz. Rónaszékiné Keresztes Monika¹⁷ a távoktatás sikerét a magyar zeneoktatás mélyen gyökerező magas minőségében és a kiváló zenepedagógusok művészetpedagógiai alázatában látja. Az eddig bevált módszerek digitális környezetben új perspektívát nyithatnak.¹⁸ A veszélyhelyzetben bevezetett online oktatás felkészületlenül és váratlanul érte a zeneoktatás minden résztvevőjét. A tantermen kívüli digitális oktatás során alkalmazott gyakorlatok nem alkottak egységes digitális pedagógiai rendszert. Az internetes platformoknak, digitális kommunikációs formáknak többségében csupán közvetítő szerepük volt,¹⁹ azonban mégis születtek olyan jógyakorlatok, amelyek a későbbiekben minőségi változásokat eredményezhetnek.

Az online oktatáshoz kapcsolódó legelső kutatások egyike a Zeneiskolák Európai Szövetsége, a European Music School Union²⁰ 2020 áprilisában készített kérdőíves felmérése volt, amely során felmérték, hogy a világjárvány hogyan érintette a tagállamok zeneoktatását. A kutatásban 22 nemzet országos egyesülete képviselte magát. A zenei oktatási intézmények a válság legközvetlenebb hatását minden országban a személyes kontaktórák megszűnésében és a hangversenyek, nyilvános rendezvények elhalasztásában látták. Minden országban távoktatásban folytatták a munkát, az egyéni és elméleti órákat online meg tudták valósítani, de a csoportos zenei órák tanítását csak 11 ország jelezte, hogy tudta folytatni, 9 csak részben, 2 tagállam pedig teljes mértékben felfüggesztette azokat. Arra a kérdésre, hogy véleményük szerint a válság hatással lesz-e a zeneiskolák költségvetésére, 12 tagállam válaszolta azt, hogy szerintük mindenképpen, 9 ország képviselője úgy gondolta, hogy lehetséges, 1 tagállam szövetsége pedig nem tartotta valószínűnek, hogy a koronavírus okozta gazdasági válság a zeneoktatásra is hatással lenne (<https://www.federation-ffea.fr/medias/download/emu-survey-coronavirus.pdf>).

Az egyes válaszok egy-egy országot jellemeznek, ugyanakkor tudjuk, hogy egy-egy országon belül is nagyon eltérő gyakorlat alakult ki.

(Kutatás az online tér megjelenéséről zeneművészeti oktatásban) A Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolája Neveléstudományi Doktori Program Zenepedagógiai kutatócsoportja 2020 szeptemberében új kutatást indított az MMA MMKI támogatásával, amelyben az online művészeti oktatás tapasztalatait és hatását, valamint a kultúrafogyasztás új megjelenési formáit vizsgálja. A kutatás célcsoportját a zenei művészeti nevelésben alap-, közép- és felsőfokon részt vevő tanárok, oktatók alkotják, az ének-zene tanárok mellett hangszeres-, magánének-, valamint szolfézs és zeneelmélet tanárok, korrepetitorok, zenekar- és kórusvezetők töltötték ki a kérdőívet.

Az online kérdőív összeállítását két fókuszcsoporthoz interjú előzte meg, amelyen egy-egy kisváros 3-3 zenetanára vett részt. Az interjú után elkészült kérdőívet egy hét alatt 90 zenetanár töltötte ki. Az adatgyűjtés még nem zárult le, így eredményeinket pilot kutatásként egy nagyobb volumenű kutatás részeredményeként értelmezhetjük. A tanulmányban a 48 kérdést tartalmazó saját mérőeszköz nyitott kérdéseit dolgoztuk fel, amely a tanárok távoktatási tapasztalatára irányult. Így felmértük, hogy milyen előnyeit és hátrányait érezte a digitális oktatásnak, hogyan tudta tanulóit motiválni az online térben és van-e olyan módszer vagy eszköz, amit szívesen beépítene a jelenléti oktatásba is.

(Eredmények)

Hátrányok

Az interjúalanyok és a kérdőívet kitöltő zenetanárok negatívumként élték meg a személyes kapcsolat hiányát. Véleményük szerint a családoknak is megterhelő volt a folyamatos laptophasználat, a hátrányos helyzetű tanulóikat nem tudták online elérni, esetleg postán küldtek nekik feladatot, de jellemzően ezek a gyermekek a digitális oktatás időszakában lemorzsolódtak, így a társadalmi-gazdasági szakadék egyre nő a tanulók között. A mobiltechnológia viszonylagosan olcsó hozzáférhetősége és fenntarthatósága²¹ ellenére a szociális hátránykompenzáló hatás nem érvényesült. A kérdésekre adott válaszokból kitűnik, hogy minél fiatalabb a tanuló, annál nehezebb a kapcsolattartás, mivel sok esetben a szülő az, aki segít a gyermekének az eszközök kezelésében, így a szülő motivációja és szabadijeje is jelentősen befolyásolta az óra sikeres megtartását. A zenetanároknak több időt igényelt az órára való felkészülés, ráadásul az adminisztrációs terhek is növekedtek. A személyes kontakt hiánya mellett az internet szakadozása és az értékelhetetlen hangminőség is hozzájárult azon vélemény kialakulásához, hogy a művészeti nevelésben kizárólag online nem tud hatékonyvá válni az oktatás, mert érzetet, mozdulatot, dinamikai árnyalatot, előadói attitűdöt nem lehet így tanítani. A közös zenélés élménye mellett a tan-zsaki hangversenyek hiánya is negatívumként merült fel.

Annak ellenére, hogy csak kevesek tapasztalatában jelent meg, mégis érdemes arra odafigyelni, hogy a szülők egy része leterheltségük mértéke szerint a zeneoktatást elhagyható plusz feladatként értékelték. Ugyanakkor a 10–18 éves diákok jólétével foglalkozó kutatásában²² a felmérés konklúziójaként azt fogalmazták meg, hogy a tanulók nincsenek felkészülve egy ilyen mértékű vészhelyzet lelki terheire, így a mentális egészség és az önszabályozott tanulás fejlesztése érdekében a meglévő tantervek felülvizsgálatát javasolják, amelybe a zenei nevelést és a hangszerjátékot is be kell építeni.

Előnyök

Az online oktatás időszaka igazolta azt a feltételezést, hogy a mobiltechnológia segítségével létrejövő mobil tanulás (m-learning) során könnyebb elérni a tanulókat²³, ráadásul betegség esetén könnyebb pótolni az órát, így csökken a hiányzás mértéke. A megkérdezett zenetanárok többsége egyetértett abban, hogy a gyermekeknek több

idejük volt gyakorolni, habár a közoktatás digitális formája nagyobb terheket rótt rájuk, a különböző extrakurrikuláris foglalkozások helyett mégis több szabadidejük maradt. A gyermekeket a hang- és videófelvétel-készítés önállóságra nevelte, fejlesztette az önszabályozott tanulást,²⁴ ha visszanezték a felvételt, észlelték azokat a hibákat is, amelyek még gyakorlásra szorultak, így fejlődött az önreflexió, önértékelés, önkritika és a koncentráció is. Az időszak pozitívuma, hogy a szülők jobban beleláttak, esetlegesen aktívan bevonódtak a zeneoktatásba (hangszer hangolása, segítség gyakorlás során). A mobilalkalációk mellett általánossá vált a különféle interaktív online megoldások használata, mint a digitális kottairó program, videószerkesztő program, hangoló alkalciók és a digitális metronóm használata. A digitális infrastruktúrával kevésbé felszerelt intézmények hátrányát feloldotta az online oktatás. Ahol eddig nem volt mód a zenehallgatásra, mert a tanteremben nincs hozzá megfelelő eszköz, addig otthon számos forrás állt a gyermekek rendelkezésére.

A zenetanárok számára nehézséget okozott a zeneművek élő bemutatásának helyettesítése, mivel az internetes oldalakon ezeknek a könnyebbnek számító műveknek nem érhető el felvétele, vagy ha esetleg igen, akkor sem minden esetben megfelelő minőségű a megszólaltatás. Így többen saját motivációs hang- és videófelveleket készítettek, amelyek a későbbiek során is jól használhatók. Mindenképpen ki kell emelni, hogy a közösségi portálokon létrejött online szakmai csoportokban példaértékű összefogás alakult ki, így a kották, jó ötletek mellett az oktatás segítésére az elkészült online tananyagot is megosztották egymással a tanárok. Az internetre feltöltött videók több emberhez eljutnak, így nyilvánosabbá, ismertebbé válhatott egy-egy iskola munkája.

A zenetanárok többsége szükségmegoldásnak tartja az online oktatást, amely maximum az addig megszerzett tudás, képesség szinten tartására alkalmas, a hatékony oktatáshoz azonban nélkülözhetetlen a személyes jelenlét. A kérdőívet kitöltők egyértelműen elismerték, hogy otthonról kényelmesebb tanítani, mert az utazás egyébként sok időt elvesz, ugyanakkor a hátránya, hogy összefolyik a munka és a magánélet.

(A tanulók motiválása) Az érdeklődés fenntartásánál a megkérdezett zenetanárok egyértelműen az egyéni oktatás előnyeit kihasználva az emberi kapcsolatot emelték ki, mivel a gyermekeknek kevés élő kapcsolatuk volt, örültek, hogy a zenetanárral tudtak beszélgetni, akik meghallgatták őket, figyeltek rájuk. Nemcsak szakmai, hanem lelki dolgok megbeszélésével is próbálták segíteni a tanulókat a kialakult helyzetben, a segítőkész hozzáállás mellett a bizalomteljes légkör kialakítása is fontos volt.

Az egyre erőteljesebb tömegkommunikációs hatások mellett a zenetanároknak eddig is változatos feladatokra és kreatív attitűdre volt szüksége, hogy a klasszikus zenei élmény érvényesülni tudjon a tanítás során. Az online oktatás során a megkérdezettek szerint a motiváció fenntartásában a rugalmas óraterv keretei között nagy szerepet játszottak az egyéni, változatos, kreatív, esetleg humoros feladatok és amit nagyon sokan hangsúlyoztak, az interaktív játék beépítése a tanításba. A távoktatás során jelentősen megnövekedett a zenehallgatás szerepe, a tanár javasolt érdekes zenehallgatási anyagokat, amit a következő órán visszacsatolásként közösen elemeztek, értékelték.

Jógyakorlatként említették, hogy a tanulóknak azt a darabot kellett több előadóval is meghallgatnia, amit ő is játszott, a zenehallgatás során kialakult véleményt aztán közösen megbeszéltek. Egy-egy ilyen feladat után a tanuló előadása is jelentősen magasabb szintűvé vált. A tanszaki hangversenyek helyett családi házi hangversenyek megtartására ösztönözték a tanítványokat, ugyanakkor az erkélykoncertek vagy az online feltöltött felvételek is színesítették a zeneoktatás rutinját.

A kisebb gyermekeknel a figyelem fenntartása is nehezebb volt, ezért gyors és pörgős feladatokkal, azonnali reakción alapuló gyakorlatokkal kellett lekötöni őket. A netes játékos fejlesztő feladatok, interaktív játékok, digitális tananyagok alkalmazása ennek az időszaknak a pozitív felfedezése.

Minden diák érdeklődése szerint másként reagált erre a helyzetre, így az egyéni oktatásban a személyre szabott képességfejlesztésnek még nagyobb szerep jutott, a tanárok akár könnyebb zeneművek tanításával is törekedtek a sikerélmény nyújtására.

(Hatékony módszer vagy eszköz, ami segítené a jelenléti oktatást) Természetesen több negatív választ is kaptunk erre a kérdésre, volt olyan is, aki a hatékonyság elérését az online oktatás gyors befejezésével azonosította. Kimagaslóan sokan említették a megbízható internethálózat, a jó minőségű technikai eszközök biztosítását, az ingyenes tárhelyet és egy olyan program kidolgozását, ami a valódi hangzást biztosítja, esetleg valós időben, hogy a korrepetíciós órák megtartása mellett kamarázni is lehessen. Az internetes platformok közvetítő szerepét támasztják alá azok a vélemények, miszerint nem igazán csináltak mást, mint mikor személyesen is találkoztak. Tehát a jelenléti oktatás módszertana szerint internetes felületeken folytatták tovább a munkát. A többség azonban komolyan elgondolkodott azon, hogyan lehetne beépíteni a távoktatás során szerzett tapasztalatokat a jelenléti oktatásba. Az online oktatás a művészeti nevelésben nem éri el azt a hatékonyságot, ami elvárható lenne. Ennek ellenére vannak olyan motívumai, amit a későbbiek során a személyes oktatás során is érdemes használni, ilyen például mind a tanulói, mind a tanári felvételnézés, az interaktivitást elősegítő applikációk használata. Az online oktatás kiváló lehetőséget nyújt a hosszabb hiányzás miatt lemaradó tanulók felzárkóztatására, valamint ha a növendék bizonytalan önmagában, az otthoni gyakorlást is segítheti. A megkérdezett zenetanárok közül többen jelezték, hogy az online oktatás időszakában kiépített internetes csatornát a későbbiek során is feltétlenül megtartják, mert mind a tanulóval, mind a szülővel egyszerűbb és gyorsabb a kommunikáció. A digitálisan elérhető, letölthető kotta adatbázis hiánya és az online elérhető zongorakíséretnek mellett a tanárok nagyobb figyelmet fordítanak a hangszervásárlás ösztönzésére, hogy megoldható legyen az otthoni gyakorlás.

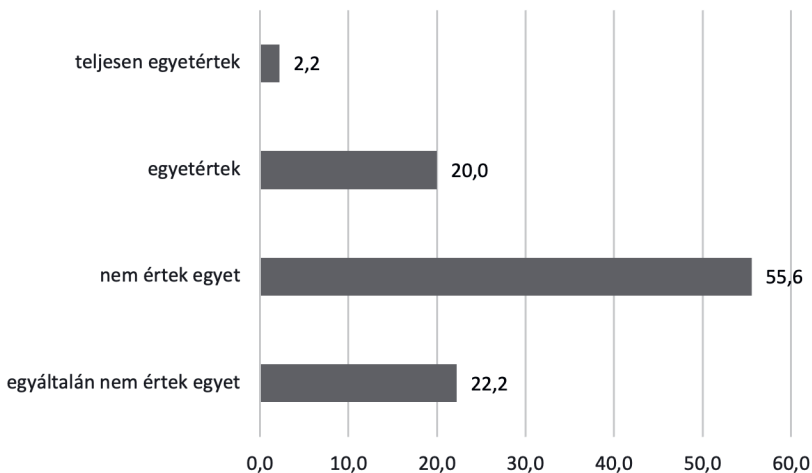
Mint láthatjuk a művészeti nevelésben is felmerült a kombinált oktatás, a blended learning²⁵ lehetőségeinek kihasználása, amely során a digitális és a hagyományos tantermi oktatás módszereit együttesen használják. Fontos szerepet kap a személyes kontaktus, míg az online tér tanulástámogató felületei folyamatos kapcsolatot biztosítása mellett kiegészítik az oktatást.

(Az online tér megjelenése a kultúrafogyasztásban) A hangversenyek kezdetektől fogva társadalmi jelentőséggel bírtak, találkozási pontként a társas tér szervezési formájaként is működtek. A zenei megnyilvánulások, a hangversenyek helyszíne, előadói apparátusa, műsorpolitikája sokat alakult az idők során, azonban ezeket az eseményeket a személyes találkozások színteréként minden időben közösségi térként is tudjuk értelmezni.²⁶ A zenei események tradicionális és elfogadott, de nem kizárólagos helyszíne a hangversenyterem. A kulturális értékközvetítésbe a szokatlan terek bevonásának célja az új célcsoportok megszólítása. A zenei élményt alapjaiban befolyásolja az akusztika, a megszólalás minősége. Az előadói és hallgatói tér megváltoztatása így a zenei élmény kialakulását is befolyásolja.

A kulturális térkép átstrukturálásában a technológiai fejlődés következtében megjelenő tömegkommunikációs eszközök is jelentős szerepet játszottak. Egy 1963-as elemzés szerint a zenehallgatás természetes közegének a rádiót nevezték meg, a televízió szere-

pét pedig az opera közvetítésében határozták meg.²⁷ Az élőzenei hangversenyek élménye azonban a személyes részvételnél kiemelkedőbbnek bizonyult és még a 21. században is meg tudta tartani közönségét. A veszélyhelyzet időszaka a kulturális életet is alapjaiban rengette meg. A klasszikus zenei előadó-művészet aktorai, szólisták, együttesek, zenekarok, énekkarok, társulatok fellépéseiket törölni kényszerültek, a hangversenyek, előadások megvalósítása a hagyományos keretek között lehetetlenné vált. A kultúra iránti igény azonban vészhelyzet alatt is megmaradt. A menedzseri szemlélet szerint akkor élethelyes egy működési modell, ha a mindenkori igényekhez, a piaci és társadalmi viszonyokhoz alakítja.²⁸ Az internet és a digitalizáció lehetőségeit kihasználva több zenekar az online koncert formáját választotta, mások világszerte megnyitották meglévő adatbázisaikat, így több olyan hangverseny, előadás is ingyenesen elérhetővé vált online, ami eddig elérhetetlennek tűnt. Ez a tény felveti a kérdést, hogy vajon amikor a művészet „házhoz jön”, az otthon kényelmében remélhetőleg kiváló hangminőségű technikai eszközök segítségével elérhető, akkor ez milyen kihatással lesz a későbbi élőzenei események megrendezésére.

(Online- versus élőhangversenyek) Felmérésünk célcsoportja a zenetanárok, így a társadalom művészet iránt érdeklődő rétegét alkotják, tehát véleményük nem általánosítható. Mégis úgy gondoljuk, hogy a kultúrafogyasztás szempontjából érdekes lehet annak a csoportnak a véleménye, akik jól ismerik ezt a művészeti közeget. A zenetanároktól megkérdeztük, hogy számukra mennyire nyújtanak kielégítő élményt az online hangversenyek. A kérdőívet kitöltők (N=90) 77,8 százaléka úgy érzi, hogy számára nem nyújt elég élményt az online zenehallgatás (4. ábra).

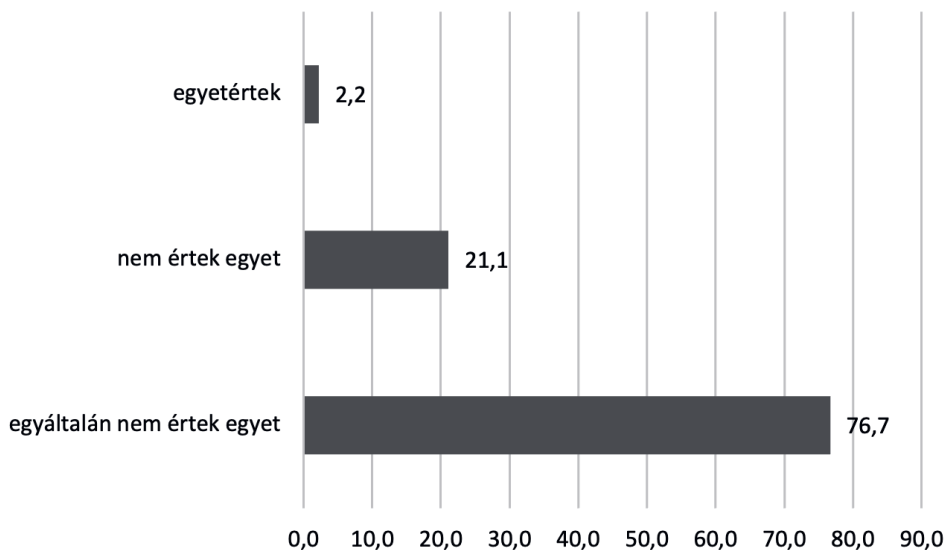

4. ábra: Számomra kielégítő élményt nyújtanak az online megnézett hangversenyek

Az élőzenei hangversenyek különleges élményének feltárására eddig kevesen vállalkoztak. Pad Zoltán²⁹ 2003-ban általános és középiskolások körében készített kutatásában azt vizsgálta, hogy ugyanazok a zeneszámok hangfelvételtől lejártsza és élőzenei

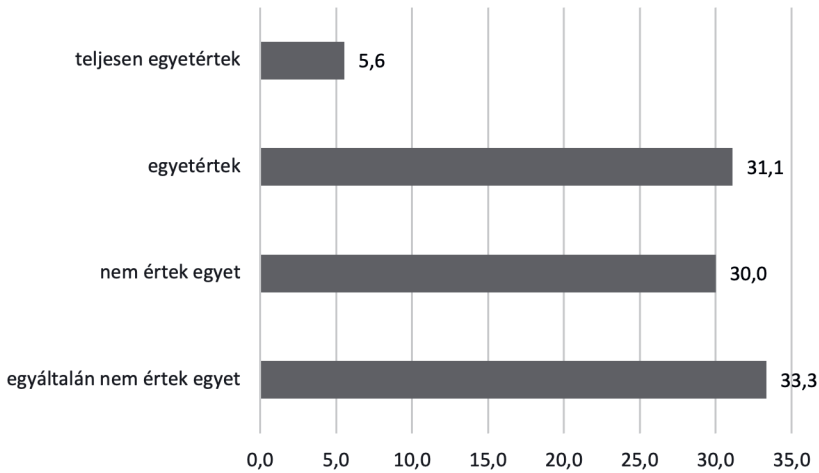
előadásban milyen tetszési indexet váltanak ki a hallgatóság körében. Az elemzés összegzésénél arra a megállapításra jutott, hogy az élőzenei produkciók jóval magasabb pontszámot kaptak a vizsgált személyek körében. Bernhofer³⁰ a 15–18 éves középiskolai diákok körében végzett kutatása során az élőzenei előadás hatását vizsgálta. A diákok meglepve tapasztalták, mennyivel jobban tetszett nekik az élőzenei interpretáció, mint az előtte meghallgatott felvételek.

A zenetanároktól megkérdeztük, hogy véleményük szerint az online hangversenyek helyettesítik-e az élőzenei eseményeket. A vizsgált mintából 2,2 százalék, azaz 2 fő értett vele egyet, hogy az interneten megnézett hangverseny élménye megegyezik a személyes részvételű hasonló eseményekkel (5. ábra).

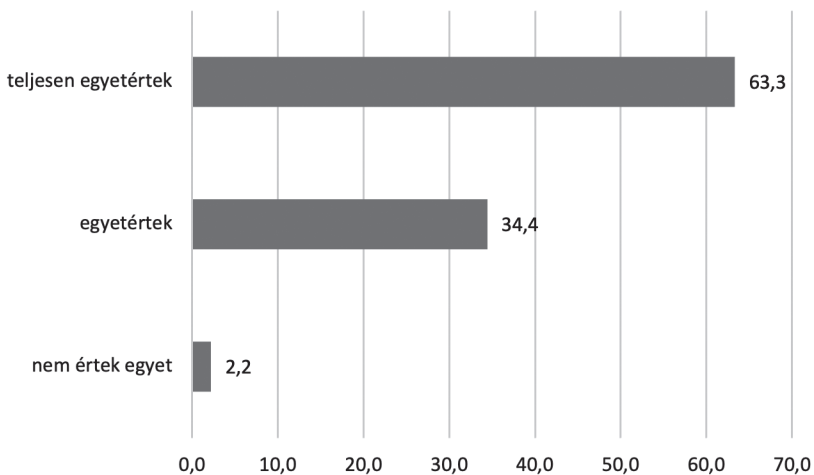
5. ábra: Az online hangversenyek teljes mértékben helyettesítik a személyes részvételű hangversenyeket

Elemzéseink szerint a vizsgált minta 3,3 százaléka ezentúl sem megy hangversenyre, ha lehetősége van azt online is megnézni. A kutatás meglepő eredménye, hogy annak ellenére, hogy professzionális hangversenyek és előadások mellett online közvetített hangversenyek is megjelentek a művészeti kínálati palettán, a kulturális fogyasztás mégsem vált kiemelkedővé, a többség nem nézett meg több hangversenyt, mint amennyin eddig részt vett (6. ábra).

6. ábra: Sokkal több hangversenyt láttam a karantén időszaka alatt, mint amíg személyesen kellett elmenni

Valószínűleg a következő kérdésre adott választ az is motiválta, hogy az élőzenei hangverseny élménye nem reprodukálható, a hallgató élménye egyszeri és megismételhetetlen,³¹ mert két fő kivétellel mindenki várja, hogy végre személyesen is részt vehessen a zenei eseményeken (7. ábra).

7. ábra: Alig vártam, hogy személyesen is elmehessek hangversenyre

(Összegzés) A világjárvány következtében kialakult korlátozásokat kutatók között egyelőre még kevésbé ismert, hogy a gyermekekre és serdülőkre hosszú távon milyen mentális hatást gyakorolt a helyzet.³² Giannini³³ kutatása szerint (N=6771) 10 gyermekből és fiatalból több mint hét lelki egészségét befolyásolta a pandémia, amely stresszt, aggodalmat és szorongást váltott ki. A valós időben megtartott órákon a személyes kommunikáció, a párbeszédés interakció megmaradt, így a tanítvány és a zenepedagógus között eddig kialakult kapcsolat nem változott az online tanítás során. A kérdőívet kitöltő zenetanárok nagy része fontosnak tartotta, hogy a helyzet okozta bizonytalanságot, szorongást, esetleges félelmet, elszigeteltséget az aktív zenélés és a megszokott kapcsolat ápolása, a kommunikáció jól tudta oldani.

Az online oktatás hatékonyságának növeléséhez a megkérdezett tanárok szívesen vennének részt olyan szakmai továbbképzéseken, ahol nemcsak az eszközök és felületek használatát ismernék meg, hanem egy elemeiben kidolgozott módszertani reformot, ahol a digitális anyagok kidolgozása, programok kifejlesztése mellett a kottairó, hangvágó, videovágó programok használatát is megtanulhatnák nem csupán kezdő szinten, valamint segítséget kapnának otthoni stúdiótechnika kiépítéséhez is. Igényként merült fel a kialakult és bevált online tananyagok elérhetővé tétele, amelyhez segédanyagot és útmutatást is igényelnének a digitális kompetenciával kevésbé rendelkező tanárok.

A kínálati, szolgálati szektort erőteljesen érintették a rendelkezések, a koronavírus által okozott válság a gazdaság mellett a kulturális életben is erőteljesen megmutatkozott. A kultúrafogyasztás kizárólag online terekre korlátozódott, így a gyermekeknek, tanulóknak és a diákoknak nem volt lehetősége a számukra megrendezett hangversenyeken, művészeti rendezvényeken részt venni. Tanulmányunk első felében a korábbi kutatásunk eredményeit mutattuk be, amely szerint a tanulók több mint fele még soha nem volt élőzenei rendezvényen. Ez a szám a kialakult helyzet miatt most stagnál, nincs lehetőség élőzenei koncertekkel segíteni a klasszikus zenei kompetencia kialakulását. Amit nem ismerünk, az nem hiányzik és az ismeretlent nagyobb eséllyel utasítjuk el. Ha nem ismerjük az alkotás, az előadás, az éneklés örömét, ha nem válik természetessé a művészetekkel való kapcsolat, nem jön létre a „belenevelődés”, amely nemcsak a művészeti értékek hagyományozódása, hanem többek között szocio-emocionális és mentális hatása miatt is kiemelt fontosságú.

Mi lesz most? Erre nincs egzakt válasz, nincs jó gyakorlat, de legalább meg kell próbálni... Tesszük tovább a dolgunkat azzal a meggyőződéssel, hogy érdemes.

Jelen cikk a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet által *Most mi lesz? – Művészetelméleti pillanatfelvételek 2020 végén* címmel rendezett konferencia egyik előadásának szerkesztett tanulmánya. A konferenciát 2020. november 3-án tartották az MMA székházában, a Pesti Vigadóban. Vö. <https://www.mma-mmki.hu/rendezvenyek/most-mi-lesz-muveszetelméleti-pillanatfelvetelek-2020-vegen-konferencia/>

IRODALOMJEGYZÉK

- BANDITVILAI Choosri: Enhancing Students' Language Skills through Blended Learning = *The Electronic Journal of e-Learning*, 2016, 14. évf., 3. sz.
- BERNHOFER, Andreas: *Young People Experiencing Classical Concerts = Open Ears – Open Minds. Listening and Understanding Music*. Szerk. KRÄMER, Oliver – MALMBERG, Isolde, Helbling, Innsbruck, 2016, 323–336.
- BÍRÓ István Ferenc – HÖRICH Balázs – SZALAI Tamás: *Általános iskolai tanulók kulturális fogyasztása a társadalmi státusz függvényében. = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 107–126.
- BOURDIEU Pierre: *Distinction: A Sociological Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1984.
- BOURDIEU, Pierre: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke = A társadalmi rétegződés komponensei*. Szerk. ANGELUSZ Róbert, Bp., Új Mandátum, 1999, 156–178.
- BROWNLEE, Susan – LEVENTHAL, Howard – LEVENTHAL, Elaine A.: Regulation, self-regulation, and construction of the self in the maintenance of physical health = *Handbook of self-regulation*. Szerk. BOEKAERTS, Monique – ZEIDNER, Moshe – PINTRICH, Paul R. Academic Press, 2000, 69–416., <https://doi.org/10.1016/B978-012109890-2/50041-X>
- CZÉKMÁN Balázs: *Mobiltechnológia a tanórán: oktatási tartalmak, oktatást segítő digitális megoldások = Mobil – világ – iskola. Válogatott tanulmányok az I. Mobil eszközök az oktatásban konferenciáról*. Szerk. AKNAI Dóra Orsolya – FEHÉR Péter. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017, 249–254.
- CZÉKMÁN Balázs: *Tablettel támogatott oktatás: Nagyvolumenű nemzetközi és hazai kezdeményezések = Oktatás – Gazdaság – Társadalom*. Szerk. JUHÁSZ Erika – ENDRÓDY Orsolya, Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete (HERA), 2019, 477–489.
- DIMAGGIO Paul: *Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students = American Sociological Review*, 47. évf., 2. sz., 1982, 189–201.
- DIMAGGIO Paul: *Social structure, institutions, and cultural goods: The case of the U.S. = Social Theory for a Changing Society*. Szerk. BOURDIEU, Pierre – COLEMAN James, Westview Press, 1991.
- EUROPIAN MUSIC SCHOOL UNION, <http://www.musicsschoolunion.eu/wp-content/uploads/2020/05/EMU-Survey-Coronavirus.pdf> (utolsó letöltés dátuma: 2020. 12. 10.)
- GIANNINI, Stefania: *Prioritize health and well-being now and when schools reopen*, 2020, <https://en.unesco.org/news/prioritize-health-and-well-being-now-and-when-schools-reopen> (utolsó letöltés dátuma: 2021. 01. 02.)
- HADAS Miklós: *Pierre Bourdieu-ről = Lettre*, 40. sz., 2001. tavasz, <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00024/hadas.html> (utolsó letöltés dátuma: 2021. 01. 05.)
- FEJÉR Balázs (2000): *A parti. Antropológiai sűrű leírás. = Replika*, 2000, 39. sz., 61–74.
- HÉJJA Bella Emerencia – LEHOTKA Ildikó – DRAGONY Gábor: *Klasszikus kulturális szokások és attitűdök = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Budapest. Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 71–90.
- LEE, Joyce: *Mental health effects of school closures during COVID-19. The Lancet Child & Adolescent Health*, 2020, 4. évf., 6. sz., 421., DOI: [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30109-7](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30109-7)
- MASON, Colin M.: *Music in Britain 1951–1962*. London: Longmans, Green & Co, 1963.
- PAD Zoltán: *Az élőzene és gépzene befogadásának hatásvizsgálata = Parlando*, 2003, XLV évf., 5–6. sz.
- RÓNASZÉKINÉ KERESZTESZ Monika: *Kodályi Kincsek az online térben. A rendkívüli digitális távoktatási rendszer tapasztalatai az alapfokú zeneoktatás szereplői körében. (2020. március–június)*, Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2020.
- ROY, William G.: *Aesthetic identity, race, and American folk music = Qual. Sociol.* 2002, 25. sz., 459–69.
- ROY, William G. – DOWD, Timothy J.: *What is sociological about music? = Annual Review of Sociology*, 2010, 36, 183–203., <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102618>
- SIBTE, Hasan – QUDSIA, Kalsoom: *Children and Adolescents' Affect during Lock-down for Covid-19: Case of Pakistan. = Advance*, Preprint, 2021, <https://doi.org/10.31124/advance.12982469.v1>
- SZABÓ Norbert: *A cél szentesíti az (IKT)-eszközt a zeneoktatásban? = Gyermeknevelés*, 2018, 2. sz., 132–138.
- SZEDMÁK Borbála – SZABÓ Zs. Roland: *Szimfonikus zenekari üzletimodell-innovációk, digitalizáció és „immunitás” a koronavírussal szemben = Magyar Tudomány*, 2020, 6. sz., 817–826., DOI: 10.1556/2065.181.2020.6.10
- SZÜTS Zoltán: *A digitális pedagógia elmélete*. Akadémiai Kiadó, 2020, DOI: 10.1556/9789634545859

- TAMIM, Rama M. – BOROKHOVSKI, Eugene – PICKUP, David – BERNARD, Robert M. – SAADI, Lina El: *Tablets for Teaching and Learning. A Systematic Review and Meta-Analysis*. 2015, <http://bit.ly/2xch5fI> (utolsó letöltés: 2021. 12. 20.)
- TÚRÓCZI Imre – MESTER Éva – ZÉMAN Zoltán: *Magyarország versus Covid–19: intézkedések, tapasztalatok, jövőkép = Polgári Szemle*, 16. évf., 1–3. sz., 2020, 78–93., DOI: 10.24307/psz.2020.0706
- UNESCO (2020), Global Education Coalition, <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/globalcoalition> (utolsó letöltés: 2020. 12. 20.)
- VÁRADI Judit: *Közönségnevelés, élmény-koncert-élmény beépítése a köznevelésbe = Tanulmányok a levelező és részismereti tanárképzés tantárgy-pedagógiai tartalmi megújításáért ének-zene, zenepedagógia, rajz- és vizuális kultúra*. Szerk. MATICSÁK Sándor, Debrecen, Debrecen Tanárképzési Központ, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015, <http://tanarkepzes.unideb.hu/szaktarnet/kiadvanyok/muveszetek.pdf>
- VÁRADI Judit: *Adjunk teret a zenének! = térZENÉter: Zene a társas térben*. Szerk. VAS Bence, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar, 2018, 13–28.
- VÁRADI Judit: *Az élménypedagógia szerepe a művészeti nevelésben = Magyar Művészet*, Bp., MMA Kiadó, 2019, 7. évf., 3. sz., 59–66.
- VÁRADI Judit: *Egy felmérés eredményei a tanulók részvételéről élőzenei hangversenyen és operaelőadáson = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 91–106.
- VÁRADI Judit – HÖRICH Balázs – MÁRKUS Edina: *Az extrakurrikuláris művészeti tevékenységek és rendezvények lehetősége = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 13–18.
- WILHEIM András: *Esszék. Írások zenéről*. Bp., Kortárs Kiadó, 2010.

JEGYZETEK

1 TÚRÓCZI Imre – MESTER Éva – ZÉMAN Zoltán: <i>Magyarország versus Covid–19: intézkedések, tapasztalatok, jövőkép = Polgári Szemle</i>, 16. évf., 1–3. szám, 2020, 78–93. DOI: 10.24307/psz.2020.0706 2 UNESCO (2020). Global Education Coalition, https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/globalcoalition 3 SZÜTS Zoltán: <i>A digitális pedagógia elmélete</i>. Akadémiai Kiadó, 2020. DOI: 10.1556/9789634545859 4 VÁRADI Judit: <i>Az élménypedagógia szerepe a művészeti nevelésben = Magyar Művészet</i>, 2019, 7. évf., 3. sz., 59–66. 5 VÁRADI Judit – HÖRICH Balázs – MÁRKUS Edina: <i>Az extrakurrikuláris művészeti tevékenységek és rendezvények lehetősége = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről</i>. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 13–18. 6 BÍRÓ István Ferenc – HÖRICH Balázs – SZALAI Tamás: <i>Általános iskolai tanulók kulturális fogyasztása a társadalmi státusz függvényében. = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és</i>	<i>rendezvényekről</i>. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 115. 7 BÍRÓ: <i>i. m.</i> (2020), 122. 8 BÍRÓ: <i>i. m.</i> (2020), 118. 9 BOURDIEU, Pierre: <i>Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke = A társadalmi rétegződés komponensei</i>. Szerk. ANGELUSZ Róbert, Bp., Új Mandátum, 1999, 156–178. 10 DIMAGGIO Paul: <i>Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students = American Sociological Review</i>, 47. évf., 2. sz., 1982, 189–201. 11 HADAS Miklós: <i>Pierre Bourdieu-ről = Lettre</i>, 40. sz., 2001. tavasz, http://epa.oszk.hu/00000/00012/00024/hadas.html 12 BOURDIEU Pierre: <i>Distinction: A Sociological Critique of the Judgement of Taste</i>. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 1984; ROY, William G.: <i>Aesthetic identity, race, and American folk music = Qual. Sociol.</i>, 2002. 25. sz., 459–69. 13 DIMAGGIO Paul: <i>Social structure, institutions, and cultural goods: The case of the U.S. = Social Theory for a Changing Society</i>. Szerk. BOURDIEU, Pierre – COLEMAN James. Westview Press, 1991. ROY, William G., – DOWD, Timothy J.: <i>What is sociological about music? = Annual Review of Sociology</i>, 2010,

- 36, 183–203, <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102618>
- SIBTE, Hasan – QUDSIA, Kalsoom: *Children and Adolescents' Affect during Lock-down for Covid-19: Case of Pakistan = Advance*, Preprint, 2021, <https://doi.org/10.31124/advance.12982469.v1>
- 14 HÉJJA Bella Emerencia – LEHOTKA Ildikó – DRAGONY Gábor: *Klasszikus kulturális szokások és attitűdök = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységeiről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 88. VÁRADI Judit: *Egy felmérés eredményei a tanulók részvételéről élőzenei hangversenyen és operaelőadáson = Művészeti körkép. Kutatás a művészeti nevelés helyzetéről és lehetőségeiről, a tanórai és tanórán kívüli művészeti tevékenységről és rendezvényekről*. Szerk. VÁRADI Judit, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 98.
- 15 TAMIM, Rama M. – BOROKHOVSKI, Eugene – PICKUP, David – BERNARD, Robert M. – SAADI, Lina El: *Tablets for Teaching and Learning. A Systematic Review and Meta-Analysis*, 2015, <http://bit.ly/2xch5fI>
- 16 CZÉKMÁN Balázs: *Tablettel támogatott oktatás: Nagyvolumenű nemzetközi és hazai kezdeményezések = Oktatás – Gazdaság – Társadalom*. Szerk. JUHÁSZ Erika – ENDRŐDY Orsolya, Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete (HERA), 2019, 477–489.
- 17 RÓNASZÉKINÉ KERESZTES Monika: *Kodályi Kincsek az online térben. A rendkívüli digitális távoktatási rendszer tapasztalatai az alapfokú zeneoktatás szereplői körében. (2020. március–június)*, Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2020.
- 18 SZABÓ Norbert: *A cél szentesíti az (IKT)-jeszközt a zeneoktatásban? = Gyermekevelés*, 2018, 2. sz., 132–138.
- 19 SZÜTS: *i. m.* (2020).
- 20 EUROPIAN MUSIC SCHOOL UNION, <http://www.musicsschoolunion.eu/wp-content/uploads/2020/05/EMU-Survey-Coronavirus.pdf>
- 21 CZÉKMÁN Balázs: *Mobiltechnológia a tanórán: oktatási tartalmak, oktatást segítő digitális megoldások = Mobil – világ – iskola. Válogatott tanulmányok az I. Mobil eszközök az oktatásban konferenciáról*. Szerk. AKNAI Dóra Orsolya – FEHÉR Péter, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017, 249–254.
- 22 SIBTE: *i. m.* (2021).
- 23 CZÉKMÁN: *i. m.* (2017).
- 24 BROWNLEE, Susan – LEVENTHAL, Howard – LEVENTHAL, Elaine A.: *Regulation, self-regulation, and construction of the self in the maintenance of physical health. = Handbook of self-regulation*. Szerk. BOEKAERTS, Monique – ZEIDNER, Moshe – PINTRICH, Paul R. Academic Press, 2000, 69–416. <https://doi.org/10.1016/B978-012109890-2/50041-X>
- 25 BANDITVILAI, Choosri: *Enhancing Students' Language Skills through Blended Learning = The Electronic Journal of e-Learning*, 2016, 14. évf., 3. sz.
- 26 VÁRADI Judit: *Adjunk teret a zenének! = térZENetér: Zene a társas térben*. Szerk. VAS Bence, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar, 2018, 13–28.
- 27 MASON, Colin M.: *Music in Britain 1951–1962*. London: Longmans, Green & Co, 1963.
- 28 SZEDMÁK Borbála – SZABÓ Zs. Roland: *Szimfonikus zenekari üzletimodell-innovációk, digitalizáció és „immunitás” a koronavírussal szemben. = Magyar Tudomány*, 2020, 6. sz., 817–826. DOI: 10.1556/2065.181.2020.6.10
- 29 PAD Zoltán: *Az élőzene és gépzene befogadásának hatásvizsgálata = Parlando*, 2003, XLV évf. 5–6. szám.
- 30 BERNHOFER, Andreas: *Young People Experiencing Classical Concerts = Open Ears – Open Minds. Listening and Understanding Music*. Szerk. KRÄMER, Oliver – MALMBERG, Isolde, Helbling, Innsbruck, 2016, 323–336.
- 31 WILHEIM András: *Esszék. Írások zenéről*. Bp., Kortárs Kiadó, 2010.
- 32 LEE, Joyce: *Mental health effects of school closures during COVID-19. The Lancet Child & Adolescent Health*, 2020, 4. évf., 6. sz., 421. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30109-7](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30109-7)
- 33 GIANNINI, Stefania: *Prioritize health and well-being now and when schools reopen*, 2020, <https://en.unesco.org/news/prioritize-health-and-well-being-now-and-when-schools-reopen>